

چاره‌سەری بێکاری له هەریمی کوردستان:
ستراتیژیکی نوی بۆ ره‌خساندنی هەلی کار

په‌راوی دارشتنی سیاسەت

Policy Paper

(2)

ناوه‌ندی توێژینه‌وه‌ی سبه‌ی

ته‌مموزی 2025

پېرست

3 پوخته

4 پېشه کی

5 دۆخی ئیستای بیکاری له هه‌ریمی کوردستان

6 شیکردنه‌وه‌ی هۆکاره‌کانی بیکاری

8 کاریگه‌ری ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی

9 پېشنیازه‌کان

13 پلانی جیبه‌جیکردن

14 ئاسته‌نگه‌کانی جیبه‌جیکردن و چاره‌سه‌ره‌کان

16 میکانیزمی چاودێری و هه‌له‌سه‌نگاندن

17 ئه‌نجامگیری

18 سه‌رچاوه‌کان

پوخته‌ی جیبه‌جیکاری

بیکاری یه‌کیکه له‌گه‌وره‌ترین کیشه ئابووری و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی هه‌ریمی کوردستان، که کاریگه‌ری راسته‌وخۆی له‌سه‌ر ئاسایشی کۆمه‌لایه‌تی، سه‌قامگیری سیاسی و گه‌شه‌سەندنی ئابووری هه‌یه. به‌پیتی دوا‌یین راپرسی ناوه‌ندی توێژینه‌وه‌ی سه‌به‌ی، که له‌ مانگی ئایاری ساڵی 2025 ته‌نجام دراوه، رێژه‌ی بیکاری له‌ناو نمونه‌ی به‌شداربووانی راپرسییه‌که، گه‌یشتووه‌ته 9.9٪، که ته‌مه‌ش ئاستیکی نیگه‌رانکه‌ره و پێویستی به‌هه‌نگای خێرا و ستراتیژی ته‌واوه‌تی هه‌یه.

ئه‌م راپۆرت‌ه له‌سه‌ر بنه‌مای شیکردنه‌وه‌ی قوولی داتا‌کانی راپرسییه‌که و بۆچوونی هاو‌لاتیان ده‌رباره‌ی هۆکاره‌کانی بیکاری، کۆمه‌لێک پێشنیازی سیاسی پێشکه‌ش ده‌کات، که ئامانجیان چاره‌سه‌ری ستراتیژی کیشه‌که‌یه. له‌لایه‌کی تهره‌وه راپرسییه‌که ده‌ریخستووه، 72٪ له‌ که‌سانی بیکار به‌دوای هه‌لی کاردا ده‌گه‌ژێن، و 54.37٪ له‌ ته‌مه‌نی 18-35 ساڵیدان، که ته‌مه‌ش ئاماژه‌یه‌کی روونه بۆ قه‌یرانیکی قوول له‌ دا‌بینکردنی هه‌لی کار بۆ گه‌نجان.

له‌ ر‌ووی هۆکاره‌کانه‌وه، 33.27٪ به‌شداربووان، (که‌می هه‌لی کار و نه‌بوونی گه‌شه‌سەندنی ئابووری) وه‌ک سه‌ره‌که‌ترین هۆکاری بیکاری ده‌بینن. ته‌مه‌ش ئاماژه‌یه‌کی روونه بۆ دۆخێک، که سیاسه‌ته‌کانی حکومه‌ت پێویستیان به‌ با‌شترکردن هه‌یه. هه‌روه‌ک ته‌م ئامارانه ئاماژه به‌ پێویستی گۆرانکاری بنه‌ره‌تی له‌ ستراتیژی ئابووری و سیاسه‌تی کارگێری و به‌رپه‌بردن ده‌کهن.

پێشنیازه سه‌ره‌کییه‌کان:

- 1- دروستکردنی ستراتیژی نیشتمانی بۆ دا‌بینکردنی هه‌لی کار: پلانی پینچ ساڵه‌ی دروستکردنی 500.000 هه‌لی کاری نوی، پشتگیری که‌رتی تایبه‌ت، و په‌ره‌پێدانی پیشه‌سازی.
- 2- چاکسازی سیسته‌می په‌روه‌رده و راهێنان بۆ گونجاندنی له‌گه‌ڵ پێداوێستییه‌کانی بازاری کار، هاوکات سه‌رنج خسته‌ سه‌ر راهێنانی پیشه‌یی و ته‌کنه‌لۆژیای نوی.
- 3- پالپشتی که‌رتی تایبه‌ت و پرۆژه‌ی پیشه‌سازی بچووک و مامناوه‌ند له‌ رێگه‌ی دا‌بینکردنی قه‌رزێ ئاسان، که‌مکردنه‌وه‌ی بیرۆکراسی، و دروستکردنی ناوچه‌ی ئابووری تایبه‌ت.
- 4- هه‌مه‌جۆرکردنی ئابووری له‌پێناو که‌مکردنه‌وه‌ی پشتبەستن به‌ نه‌وت و په‌ره‌پێدانی که‌رته‌کانی (کشتوکال، گه‌شتیاری، و ته‌کنه‌لۆژیای زانیاری).
- 5- با‌شترکردنی ژینگه‌ی بازرگانی له‌ رێگه‌ی ئاسانکردنی یاساکان، شه‌فافیه‌ت له‌ پرۆسه‌ی وه‌رگرتنی مۆله‌ت، و به‌هێزکردنی یاسای کار.

پیشە کی

بیکاری وه ک یه کیک له گرنگترین کیشه ئابوووری و کۆمه لایه تییه کان له ههریمی کوردستان، کاریگهری فراوانی له سه هه موو لایه نه کانی ژیا نی هاو لاتیان هه یه. ئەم کیشه یه نه ک هه ر کاریگهری له سه ر ئاستی ژیا نی تاکه کان، به لکو مه ترسی له سه ر سه قامگیری کۆمه لایه تی، گه شه سه ندنی ئابوووری، و ئاسایشی نیشتمانی دروست ده کات.

له ماوه ی ده سالی رابردوودا، ههریمی کوردستان رووبه رووی چه ندین قهیرانی ئابوووری بووه ته وه، که چه ندین هوکاری جیاوازی هه بووه؛ که مبوونه وهی نرخى نه وت، شه ری داعش، و کیشه کانی نیوان هه ولیر و به غدا. ئەم دۆخه نه خوا زراوانه کاریگهری نه رتینان له سه ر بازاری کار هه بووه و بووه ته هو ی زیاده بوونی رێژه ی بیکاری به شیوه یه کی بهرچاو.

ناوه ندی توێژینه وهی سبه ی وه ک دامه زراوه یه کی سه ربه خو ی توێژینه وه، ئەم راپرسییه فراوانه ی ئەنجام داوه بو وه رگرتنی داتای زانستی ورد، له پیناو تیگه یشتنیکی هه مه لایه نه ی ئەم کیشه یه و دۆزینه وه ی چاره سه ری گونجاو.

ئامانجی نویسی ئەم په راوه؛ پیشکه شکردنی شیکردنه وه یه کی زانستی و پیشنیازه پراکتیکیه کانه بو بهرپرسیانی حکومه تی ههریمی کوردستان، دامه زراوه نیوده و له تییه کان، و هه موو ئەو لایه نانه ی رۆتیان له چاره سه ری ئەم کیشه یه دا هه یه. ههروهک په راوه که له سه ر بنه مای باشتترین پراکتیسه نیوده و له تییه کان و تایبه تمه ندیه کانی ههریمی کوردستان ئاماده کراوه.

دۆخی ئیستای بیکاری له ههریمی کوردستان

ئاماره گشتیه کان

به یی ئه نجامه کانی دوایین راپرسی ناوهندی توژیینه وهی سبهی دهبراره ی پرسی بیکاری، ریزهی بیکاری 9.9٪ کۆی به شداریووایی نمونه ی راپرسییه کهیه، که ئه مهش ریزهیه کی به رزه.

له نیو ئه و که سانه ی که وه ک بیکار ده ژمیردرین، 72٪ به دوا ی هه لی کار ده گهرین، ئه مهش ئاماره به ئاماده ی هیژی کاری چالاک ده کات. ههروهک ئه م ریزه به رزه نیشاندهری ئه وهیه، که بیکاری له ههریمی کوردستان زیاتر به هۆی نه بوونی هه لی کاره تا نه بوونی ئاماده ی بۆ کارکردن.

تایبه تمه ندیه دیموگرافیه کان

- له رووی ته مه نه وه: 54.37٪ ی بیکاره کان له ته مه نی 18-35 سالدان، که ئاماره یه بۆ قهرانیکی قوول له بواری دابینکردنی هه لی کار بۆ گه نجان. ئه م ته مه نه به گشتی وه ک چالاکترین به ره مه هیی به شی هیژی کار هه ژمار ده کرین، و بیکاری له م ته مه نه دا کاریگهری درێژخایه نی له سه ر گه شه سهندنی ئابووری ده بێت.

- له رووی ره گه زه وه: 60.40٪ ی بیکاره کان پیاو، که ئه مهش ره نگدانه وه ی رۆلی نه ریتی پیاو و وه ک به رپرسی یه که می دابینکردنی بژیوی خێزانه. هاوکات، بیکاری له نیو ژنان کیشیه کی جیاوازه، که په یوهندی که می و لاوازی به شداری ژنان له هیژی کاره وه هه یه.

- له رووی ئاستی خویندنه وه: 82.79٪ ی بیکاره کان، خویندنی ناوهندی یان به رزتریان ته واو کردووه، که ئاماره یه کی روونی گرفتی نه گونجانی نیوان سیسته می پهروه ده و پیدایسته یه کانی بازاری کاره. ئه م ئاماره نیشاندهری ئه وهیه، که به ته نها خویندن چاره سه ری گرفتی بیکاری ناکات.

جوگرافیای بیکاری

بیکاری له ههریمی کوردستان به شیوهیه کی یه کسان له هه موو ناوچه کان بۆ نه بووه ته وه. شاره گه وه ره کان وه ک هه ولیر، سلیمانی، و دهۆک ریزه ی بیکاری جیاوازیان هه یه، که په یوهندی به جووری چالاک ئابووری و دامه زراندنی پیشه سازی هه یه. ناوچه گوندنشین و کشتوکالییه کان زیاتر کیشیه کی که می هه لی کاریان هه یه، به تایبه تی له بواری و چالاکیه ئابووریه کانی جگه له که رتی کشتوکالی.

شىكردنه وهى ھۆكاره كانى بىكارى

ھۆكاره ئابوورىيە كان

بەپىي ئەنجامە كانى راپرسىيە كە، 33.27% لە بەشداربووان؛ كەمى ھەلى كار و نەبوونى گەشەسەندىنى ئابوورى، ۋەك سەرەكىتىن ھۆكارى بىكارى دەبىن. ئەم ھۆكارەش چەندىن لايەنى ھەيە:

- پىشتەستى زۆر بە نەوت: ئابوورى ھەرىمى كوردستان (ئابوورىيە كى رەيى) يە، بەو مانايەى بە شىۋەيە كى زۆر پىشت يەك سەرچاۋەى داھات دەبەستىت، كە نەوتە. ئەمەش واىكردوۋە كەرتە كانى تر لە دۆخى پاشەكشەدابىن، ياخود پەرەنەسىن. كاتىكىش نىرخى نەوت دادەبەزىت، يان بەرھەمەتپان كەم دەبىتتەۋە، كاريگەرى راستەوخۆى لەسەر ھەموو چالاكىيە ئابوورىيە كان دەبىت و ھەلى كارى نوئى دروست نابىن.
- كەمى ۋەبەرھىنان لە كەرتى تايبەت: كەرتى تايبەت لە ھەرىمى كوردستان ھىشتا لە ئاستىكى نىزىدايە. كەمى ۋەبەرھىنانى دەرەكى و ناوخۆي، ئاستەنگە بىرۆكراتىكە كان، بوونەتە ھۆى كەمى دروستبوونى ھەلى كارى نوئى.
- نەبوونى پىشەسازى بەھىز: ھەرىمى كوردستان ھىشتا پىشەسازى بەھىز و جۇراۋجۇرى نىيە، كە بتوانىت ژمارەيە كى زۆر كارگە و دەستى كار جىگىر بىكات. زۆرەي پىشەسازىيە كان بچووك و مامناۋەندىن و تواناى ئەۋەيان نىيە ۋەلامى پىداۋىستى بازارى كار بدەنەۋە.

حكومت و سىياسەتە كانى

زۆرىنەى بەشداربووانى راپرسىيە كە پىيان وايە، كە سىياسەتە كانى حكومت پىويستىيان بە باشتركرى ھەيە. ئەمەش ئامازەيە بۆ نىگەرانى و نارەزايەتى گىشتى بەرانبەر بە ناكارايى و لاۋازى سىياسەتە كانى ئىستىاى حكومت دەكات:

- نەبوونى ستراتىژىكى گىشتىگر: حكومتى ھەرىمى كوردستان ستراتىژىكى تەۋاۋەتى و درىژخايەنى بۆ چارەسەرى كىشەى بىكارى نىيە. سىياسەتە كانى زياتر كۆمەللىك رىكارى كاتىن، تا چارەسەرى بىنەرەتى.
- كەمى ھاۋكارى نىۋان دامەزراۋە كان: نەبوونى ھاۋكارى پىويستى نىۋان ۋەزارەتە كان و دامەزراۋە پەيوەندىدارە كان بوۋەتە ھۆى دووبارەبوونەۋەى ھەۋلە كان و كەمى كارايى.
- نەبوونى سىستەمى چاۋدىرى و ھەئسەنگاندن: حكومت سىستەمىكى كارايى نىيە بۆ چاۋدىرى و ھەئسەنگاندن سىياسەتە كانى خۆى، كە ئەمەش واىكردوۋە كىشە كان دووبارە بىنەۋە.

هۆکاره كانى پەيوەست بە پەروەردە و راھىنان

يەككە لە گەنگەرتىن هۆکاره كانى بىكارى نە گونجائى نيوان پرۆگرامه كانى خوئىندى زانكۆكان و پىويستى بازارى كارە:

- **كۆنى سىستەمى پەروەردە:** سىستەمى پەروەردە لە ھەريئى كوردستان ھىشتا لەسەر بنەماى كۆن بەريوئەدەچىت و گونجاوى لە گەل پىداويستىيە كانى سەردەمى ئىستا نىيە. زۆربەى پرۆگرامە كان تيۆرىن و كەمتر لايەنى پراكتىكيان ھەيە.
- **كەمى راھىنانى پىشەي:** راھىنانى پىشەي لە ھەريئى كوردستان لە ئاستىكى نزمدايە. زۆربەى خوئىندكاران دەچنە زانكۆ بەي ئەو ھەلى راھىنانى پىشەيان ھەبىت.
- **نەبوونى پەيوەندى نيوان زانكۆ و بازارى كار:** زانكۆكان و بازارى كار پەيوەنديە كى بەھىزيان نىيە، كە ئەمەش واىكردووە خوئىندكاران ئاگادارى پىداويستىيە كانى بازارى كار نەبن.

هۆكارى دامەزراوہى و كاريگەريە كەسيە كان

- **گەندەلى و ئىنتىماى حزبى:** بوونى ئىنتىماى حزبى و گەندەلى لە پرۆسەى دامەزراندن و پىدانى ھەلى كار لە رپى پەيوەنديە كەسيە كانەو، كاريگەرى نەريئى لەسەر دابەشكردنى دادپەروەرانەى ھەلەكان ھەيە. ئەمەش واىكردووە زۆر كەس لە خەمى دروستكردنى پەيوەندى كەسى و ئىنتىماى حزبى بن، لەبرى پەرەپىدانى توانا و كارامەيە كانيان.
- **نەبوونى شەفافىەت:** نەبوونى شەفافىەت لە راگەياندى ھەلى كار و پرۆسەى ھەلئاردن، واىكردووە زۆر كەس ھەست بە نايەكسانى بكەن و ئومىديان بە دۆزىنەو ھەلى كار لەدەست بەدن.

کاریگهري ئابووري و كۆمهلايه تي

کاریگهري له سهر تاكه كان و خيزانه كان

- کاریگهري دهرووني: بیکاری کاریگهري نه رینی له سهر دهرووندر ووستی تاكه كان ههیه. ههستکردن به نائومییدی، خه مۆکی، و که می متمانه به خۆبوون له نێو بیکاره كان له حاله ته باوه کانه.
- کاریگهري كۆمهلايه تي: بیکاری کاریگهري له سهر پینگه ی كۆمهلايه تي تاكه كان ههیه و وایان لیده کات، ههست به دابران له كۆمه لگا بکه ن. به تایبه تی له كۆمه لگه یه کی وه ک کوردستان که بوونی کار؛ به شیک گرنگی شوناسی تاكه.
- کاریگهري له سهر خيزان: بیکاری کاریگهري له سهر هه موو ئه ندامانی خیزان ههیه، به تایبه تی مندالان. خیزانه بیکاره كان زۆرجار ناچار ده بن قهرز بکه ن، یان به شیک له پیداو یستیه کانیا ن بفرۆشن.

کاریگهري له سهر ئابووري گشتی

- که مبوونه وهی به ره هه مه یان: بیکاری به و واتایه ی به شیک گرنگی هیزی کار به کار ناهینریت، که ئه مه ش کاریگهري نه رینی له سهر به ره هه مه یانی گشتی ههیه.
- که مبوونه وهی داها ت: بیکاری ده بیته هۆی که مبوونه وهی داها تی خیزانه كان، که ئه مه ش کاریگهري له سهر خه رجی و داواکاری ههیه.
- زیادبوونی ئه رکی حکومه ت: بیکاری ده بیته هۆی زیادبوونی ئه رکی بودجه ی حکومه ت له رینگه ی زیادبوونی یارمه تی كۆمهلايه تي و خزمه تگوزاریه كان.

کاریگهري له سهر سه قامگیری كۆمهلايه تي

- زیادبوونی تاوان: بیکاری هۆکاریکه بۆ زیادبوونی ریزه ی تاوان، به تایبه تی له نێو گه نجان.
- کۆچی ناو خۆی و ده ره کی: بیکاری یه کی که له هۆکاره کانی کۆچ له ناوچه یه که وه بۆ ناوچه یه کی تر، له لایه ک کۆچی گوندنشینان بۆ شاره گه وه كان، له لایه کی تر کۆچ بۆ ده ره وه ی ولات له پینا و ژیا نیکی با شتر. ئه مه ش کاریگهري له سهر دیموگرافیا و هیزی کار ههیه.
- نا ره زایه تی كۆمهلايه تي: بیکاری هۆکاریکه بۆ سه ره له دانی نا ره زایه تی كۆمهلايه تي و سیاسی، که دوا جار مه ترسی له سهر سه قامگیری سیاسی دروست ده کات.

پیشنیازەکان

لەسەر بنەمای شیکردنەوێ قوولێ ھۆکارەکانی بێکاری و کاریگەراییەکانی، ناوەندی توێژینەوێ سبەھێ کۆمەڵێک پیشنیازی ستراتیژی پیشکەش دەکات، کە ئامانج لێ چارەسەری بنەرەتی و درێژخایەنی ئەم کیشەییە. پیشنیازەکان لەسەر بنەمای باشتەین پراکتیسە نیۆدەوڵەتیەکان و تایبەتمەندیەکانی ھەرێمی کوردستان ئامادە کراون.

1- دروستکردنی ستراتیژی نیشتمانی بۆ داڕێژکردنی کار

ئامانج: رەخساندنی 50.000 ھەلی کاری نوێ لە ماوەی 5 ساڵدا

بێکھاتەکان:

أ. دامەزراندنی ئازانی نیشتمانی بۆ داڕێژکردنی ھەلی کار

- دامەزراندنی دامەزرارووی سەرەخۆ بۆ ھاوکاری و ھەماھەنگی نیوان ھەموو دامەزرارووی پەيوەندیدارەکان
- داڕێژکردنی بودجە تایبەت بۆ پرۆژەکانی رەخساندنی ھەلی کار
- دانانی ئامانجی روون و میکانیزمی چاودێری و ھەڵسەنگاندن

ب. پلانی پێنج ساڵی رەخساندنی ھەلی کار

- سالی یەكەم: 100.000 ھەلی کار لە رێگەی پرۆژە گەورەکانی ژێرخان
- سالی دووھەم: 100.000 ھەلی کار لە رێگەی پشتگیری لە کەرتی تایبەت
- سالی سێھەم: 100.000 ھەلی کار لە رێگەی پەرەپێدانی کشتوکال و گەشتیاری
- سالی چوارھەم: 100.000 ھەلی کار لە رێگەی تەکنەلۆژیا و نوێکاری
- سالی پێنجھەم: 100.000 ھەلی کار لە رێگەی خزمەتگوزاریەکان

ج. میکانیزمی دارایی

- تەرخانکردنی 5٪ ی بودجە گشتی بۆ پرۆژەکانی رەخساندنی ھەلی کار
- دامەزراندنی سندووقی تایبەت بۆ پشتگیری لە کەرتی تایبەت و پیشەسازی بچووک
- بەدەستھێنانی پشتگیری دامەزرارووی نیۆدەوڵەتیەکان

2- چاكسازى سىستېمى پەروەردە و راھىنان

ئامانچ: گونجاندى سىستېمى پەروەردە لە گەل پىداوېستىيە كانى بازارى كار
پىكھاتە كان:

ا. چاكسازى لە پروگرامە كانى زانكۆ

- نوپكردەنەوھى پروگرامى خويندن بەيى پىداوېستىيە كانى بازارى كار
- زيادكردى لايەنى پراكتىكى لە ھەموو پروگرامە كاندا
- دامەزراندنى پەيوەندى بەھيژ نيوان زانكۆ و كۆمپانىكان

ب. پەرهپىدانى راھىنانى پىشەيى

- دامەزراندنى 100 ناوھندى راھىنانى پىشەيى لە سەرچەم پارىزگاكان
- پىشكەشكردى راھىنان لە بوارە پىوېستە كانى وەك؛ تەكنەلۇژيا، پىشەسازى، و خزمەتگوزارى
- پىدانى پرونامەى باوھپىكراو بۆ راھىنراوھە كان

ج. بەرنامەى راھىنانى كارمەندان

- راھىنانى كارمەندانى ئىستا لەپىناو باشتكردى توانا و شارەزاى و كارامەيىھە كانيان
- پىشكەشكردى ھەلى فېربوونى زمانى بيانى و تەكنەلۇژياى نوئى
- دامەزراندنى سىستېمى پاداشت بۆ ئەو كارمەندانەى پەرە بە تواناكانى خويان دەدەن

3- پشتگىرى لە كەرتى تايبەت و پىشەسازى بچووك و مامناوھند

ئامانچ: دروستكردى 200.000 ھەلى كار لە رىگەى پشتگىرى لە كەرتى تايبەت

پىكھاتە كان:

ا. ئاسانكردى دەستپىكردى ئەلىكترونى

- كەمكردەنەوھى كاتى پىوېست بۆ وەرگرتنى مۆلەت لە 6 مانگ بۆ 2 ھەفتە
- دامەزراندنى سىستېمى ئەلىكترونى بۆ وەرگرتنى مۆلەت
- كەمكردەنەوھى تىچوو

ب. دابینکردنی قهرزی ئاسان

- دامه‌زراندنی بانکی تایبەت بۆ قهرزدانی کاره بچووکه کان
- پيشکه‌شکردنی قهرز به سوودی کهم (3-5%) بۆ پرۆژه نوپکان
- دابینکردنی گهرهنتی حکومی بۆ قهرزه‌کان

ج. دامه‌زراندنی ناوچه ئابوورییه تایبەته‌کان

- دامه‌زراندنی 10 ناوچهی ئابووری تایبەت له هه‌موو پارێزگا‌کان
- پيشکه‌شکردنی ئاسانکاری باج و گومرک
- دابینکردنی ژێرخانی پيويست (کاره‌با، ئاو، رېگا)

4- جوړاوجوړکردنی ئابووری

ئامانج: که‌م‌کردنه‌وه‌ی پشت‌به‌ستن به نه‌وت له 90% بۆ 60% له ماوه‌ی 10 ساڵدا
پنکها‌ته‌کان:

أ. په‌ره‌پیدانی که‌رتی کشتوکا‌ل

- وه‌به‌ره‌پێنان له ته‌کنه‌لوژیای نوێ کشتوکا‌ل
- پشت‌گیری له جوتیاران بۆ به‌ره‌مه‌پێنانی به‌ره‌می ئۆرگانیک
- دامه‌زراندنی کارخانه‌ی پرۆسێس‌کردنی به‌ره‌می کشتوکا‌ل

ب. په‌ره‌پیدانی که‌رتی گه‌شتیاری

- وه‌به‌ره‌پێنان له ژێرخانی گه‌شتیاری (هوتیل، چیشخانه، گواستنه‌وه)
- به‌بازارکردن و خستنه‌رووی هه‌رێمی کوردستان وه‌ک ناوچه‌یه‌کی گه‌شتیاری
- راهێنانی کارمه‌ندان له بواری گه‌شتیاریدا

ج. په‌ره‌پیدانی ته‌کنه‌لوژیای زانیاری

- دامه‌زراندنی پارکی ته‌کنه‌لوژیا له هه‌ر پارێزگایه‌ک
- پشت‌گیری له کۆمپانیا ته‌کنه‌لوژییه‌کان
- راهێنانی گه‌نجان له بواری پرۆگرام‌سازی و ته‌کنه‌لوژیدا

5- باشتکردنی ژینگه‌ی بازرگانی

ئامانج: به‌ره‌وپیشبردن و به‌رزکردنه‌وه‌ی پله‌ی هه‌ریمی کوردستان له ئاستی نیوده‌وله‌تیدا له پرووی ئاسانکردنی کاری بازرگانی.

پێکهاته‌کان:

أ. چاکسازی یاساکان

- هه‌موارکردنه‌وه‌ی یاسای کار به‌پێی ستاندارده‌ نیوده‌وله‌تییه‌کان
- ئاسانکردنی یاساکانی وه‌به‌ره‌یتان
- به‌هێزکردنی یاساکانی پاراستنی مافی تایبەت

ب. زیادکردنی شه‌فافیه‌ت

- ب‌لاوکردنه‌وه‌ی زانیارییه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ وه‌به‌ره‌یتان
- دامه‌زراندنی سیسته‌می ئه‌لیکترۆنی بۆ راییکردنی مامه‌له‌کان
- به‌هێزکردنی رۆلی میدیا له‌ پرۆسه‌ی چاودێریکردندا

ج. به‌هێزکردنی دادگاكان

- راهێنانی دادوه‌ران له‌ بواری یاسای بازرگانی
- ئاسانکردنی پرۆسه‌ی چاره‌سه‌ری ناکوکییه‌کان
- به‌هێزکردنی جێبه‌جێکردنی ب‌پاره‌کانی دادگا

6- به‌هێزکردنی خزمه‌تگوزارییه‌کانی کار

ئامانج: باشتکردنی کارایی خزمه‌تگوزارییه‌کانی کار بۆ هه‌ردوو لایه‌نی جێبه‌جێکار و خاوه‌نکار. پێکهاته‌کان:

أ. نوێکردنه‌وه‌ی ناوه‌نده‌کانی کار

- دامه‌زراندنی ناوه‌ندی کار له‌ هه‌ر قه‌زایه‌ک
- پێشکه‌شکردنی خزمه‌تگوزاری ئه‌لیکترۆنی
- راهێنانی کارمەندان بۆ پێشکه‌شکردنی خزمه‌تگوزاری باشت‌تر

ب. دامه‌زراندنی سیسته‌می زانیاری بازاری کار

- دروستکردنی بنکه‌ی داتا بۆ هه‌موو هه‌ل و ده‌رفه‌ته‌ به‌رده‌سته‌کان
- پێشکه‌شکردنی زانیاری ته‌واو ده‌رباره‌ی بازاری کار
- هه‌ماهه‌نگی له‌ گه‌ڵ خاوه‌نکاره‌کان بۆ دۆزینه‌وه‌ی کارمەندی گونجاو

ج. بهرنامه ی یارمه تی بیکاره کان

- پیشکه شکردنی یارمه تی دارایی کاتی بۆ کهسانی بیکار
- راهینانی بیکاره کان بۆ دۆزینه وه و دهستخستنی کاری نوی
- پالپشتی دهروونی بۆ ئه و کهسانه ی ماوه یه کی زۆره بیکارن

پلانی جیبه جیکردن

قوناغی یه کهم (مانگی 1-6)

دروستکردنی چوارچیه ی دامه زراوه یی:

- دامه زرانندی ئازانسی نیشتمانی بۆ دابینکردنی هه لی کار
- دانانی تیمی تایبته له هه ر وهزاره تیک
- ئاماده کردنی پلانی ورد و ستراتیژی بۆ هه ر بهرنامه یه ک

دهستپیکردنی پرۆژه خیراکان:

- دهستپیکردنی پرۆژه کانی ژیرخان، که زۆریک له کارمه ندان پیویستیان پیی هه یه
- دامه زرانندی یه کهم ناوچه ی ئابووری تایبته
- دهستپیکردنی بهرنامه ی راهینانی کارمه ندان

قوناغی دووه م (مانگی 7-12)

بهرفراوانکردنی بهرنامه کان:

- دامه زرانندی ناوه ندانه کانی راهینانی پیشه یی
- دهستپیکردنی بهرنامه ی پشتگیری له پرۆژه بچوکه کان
- نوێکردنه وه ی بهرنامه کانی زانکۆ

چاودیری و هه ئسه نگاندن:

- هه ئسه نگاندنی ئه نجامه کانی قوناغی یه کهم
- چاکسازی بهرنامه کان به پیی ئه زموون
- ئاماده کردنی راپۆرتی به ره وپیشچوون

قۇناغى سىيەم (سالى دووهم و سىيەم)

بەردەوامبوون و فراوانکردن:

- بەردەوامبوون لە جىبەجىکردنى ھەموو بەرنامەکان
- فراوانکردنى بەرنامە سەرکەوتووکان
- دەستپىکردنى بەرنامە نوێکان بەپى پىويست

ھەئسەنگاندنى ناوھند:

- ھەئسەنگاندنى گشتى ئەنجامەکان
- چاکسازی ستراتيژى بەپى دەئەنجامەکان
- ئامادەکردنى پلان بۆ قۇناغى داھاتوو

ئاستەنگەکانى جىبەجىکردن و چارەسەرەکان

ئاستەنگە دارايیەکان

کیشە: کەمى سەرچاوەى دارايى بۆ جىبەجىکردنى بەرنامە و پلانەکان

چارەسەر:

- سەرنج خستەسەر پرۆژە لەپىشینهکان لە قۇناغى يە کەمدا
- بەدەستھێنانى پالپشتى دارايى و پىشتگىرى لە دامەزراوە نۆدەوئەتییەکان
- دامەزراندن و پەرەپێدانى کەرتى ھاوبەش (گشتى – تايبەت)

ئاستەنگە دامەزراوەییەکان

کیشە: لاوازی دامەزراوەکان و کەمى ھەماھەنگى نىوانیان

چارەسەر:

- بەھێزکردنى دامەزراوەکان لە رینگەى راھێنان و فەراھەمکردنى پىداويستییە تەکنەلۆژییەکان
- دانانى ميکانيزمی گونجاو بۆ ھەماھەنگى نىوان دامەزراوەکان
- دامەزراندنى سیستەمی تۆکمەى چاودىرى و ھەئسەنگاندن

ئاستەنگە سىياسىيە كان

كىشە : ئەگەرى گۆرانی لەناكاوى دۆخ و بىرارى سىياسى

چارەسەر:

- بەدەستەينانى پشتگىرى لە ھەموو لايەنە سىياسىيە كان
- دانانى ياسايەك بۆ پاراستنى پروگرامە كان لە كاتى گۆرانی دۆخ و بىرارى سىياسى
- پيشكەشكردنى ئەنجامى بەرچاوى لە كاتىكى كورتدا

ئاستەنگە كۆمەلایەتییە كان

كىشە : ئەگەرى بەرەنگارىبونەوہى كۆمەلایەتى بۆ گۆرانكارى

چارەسەر:

- بەشدارىيىكردنى كۆمەلگا لە پلاندانان و جيبەجىيىكردن
- بەرزكردنەوہى ئاستى ئاگايى و ھۆشيارى گشتى دەربارەى بايەخ و گرنكى بەرنامە كان
- پيشكەشكردنى ئەنجامە بەدەستەتووە كان لە پيناو بەدەستەينانى پشتگىرى ھاولاتيان

میکانیزمی چاودیڤری و هه‌ئسه‌نگاندن

ئامانجه پئوانه کراوه کان

ئامانجی کورتخایه‌ن (سالی یه کهم):

- که مکردنه وهی رێژهی بیکاری به رێژهی 5%
- ره‌خساندنی 100.000 هه‌لی کاری نوئ
- راهیتانی 50.000 کهس له بواره جۆراوجۆره‌کاندا

ئامانجی مامناوه‌ند (سالی سییه‌م):

- که مکردنه وهی رێژهی بیکاری به رێژهی 15%
- ره‌خساندنی 300.000 هه‌لی کاری نوئ
- دامه‌زراندنی 10.000 پرۆژهی نوئ

ئامانجی درێژخایه‌ن (سالی پینجه‌م):

- که مکردنه وهی رێژهی بیکاری به رێژهی 25%
- ره‌خساندنی 500.000 هه‌لی کاری نوئ
- جۆراوجۆرکردنی ئابووری و که مکردنه وهی پشتبه‌ستن به نه‌وت

سیسته‌می چاودیڤری

چاودیڤری مانگانه:

- کۆکردنه وهی ئامار له هه‌موو دامه‌زراوه په‌یوه‌ندیداره‌کان
- شیکردنه وهی پیشکه‌وتنه‌کانی له هه‌موو بواره‌کان، به‌رامبه‌ر به ئامانجه‌کان
- ناسینه‌وهی کیشه‌کان و پیشنیازی چاره‌سه‌ر

راپۆرتی سی مانگ جارێک:

- ئاماده‌کردنی راپۆرتی ورد و تایبه‌ت ده‌رباره‌ی پیشکه‌وتن و ده‌ره‌نجامه به‌ده‌سته‌هاتووه‌کان
- به‌شدارییه‌کردنی کۆمه‌لگا له هه‌ئسه‌نگاندنی گۆرانکارییه‌کان
- پیشکه‌شکردنی پیشنیاز بۆ باشترکردنی ئه‌نجامه‌کان

هه‌ئسه‌نگاندنی سالانه:

- هه‌ئسه‌نگاندنی گشتی کارایی به‌رنامه‌کان
- به‌راوردکردن له‌گه‌ڵ ئامانجه‌ دانراوه‌کان
- چاکسازی ستراتیژی بۆ سالی داهاتوو

ئەنجامگیری

بیکاری لە ھەرمی کوردستان کیشەییەکی ئالۆزە کە پێویستی بە چارەسەری خێرا و ھاوکاری ھەموو لایەنەکانی ھەیە. راپۆرتە کەمی ناوەندی سبەبی بە وردی شیکردنەوەی بۆ ئەم کیشەییە کردووە، کە نەک ھەر کاریگەری ئابووری، بە لکو کاریگەری قووی لە سەر ھەموو لایەنەکانی ژیانی کۆمەلایەتی و سیاسی ھەیە.

ئەم پەراوە؛ ستراتیژیکێ ورد و گشتگیر پێشکەش دەکات، کە لە سەر شەش بنەمای سەرەکی دامەزراوە؛ دروستکردنی ستراتیژی نیشتمانی، چاکسازی لە سیستەمی پەرەدەرە، پشتگیری کەرتی تایبەت، جۆراوجۆرکردنی ئابووری، باشتکردنی ژینگەیی بازراگانی، و بەھێزکردنی خزمەتگوزارییەکانی ژینگەیی کار.

سەرکەوتنی ئەم ستراتیژە پشت بە چەند فاکتەرێکی گرنگ دەبەستێت:

یەكەم؛ ئیرادەی سیاسی: پێویستە ھەموو لایەنە سیاسییەکان رێکبەگون لە سەر بایەخی ئەم کیشەییە و ئامادەیی خۆیان بۆ پشتگیری لە چارەسەرەکان نیشان بدەن، تەنھەت ئەگەر لە کورتخایەندا تیچووی سیاسیان ھەبێت.

دووھەم؛ ھاوکاری دامەزراوەیی: پێویستە ھەموو دامەزراوە حکومی و نا حکومیەکان ھاوکاری و ھەماھەنگی نێوانیان زیاد بکەن. ئەمەش پێویستی بە میکانیزمی ھاوکاری کارا و سیستەمی زانیاری یە کگرتوو ھەیە.

سێھەم؛ بەشداری کۆمەلگا: پێویستە رۆل و دەرفەت بەدرێت بە کۆمەلگا، بەجۆرێک بەشدارییەکی کارای لە پلاندانان و جێبەجێکردنی چارەسەرەکاندا ھەبێت. ئەمەش نەک ھەر دڵنیایی لە گونجانی چارەسەرەکان دەکات، بە لکو پشتگیری کۆمەلایەتی بۆ بەرنامەکان دروست دەکات.

چوارەم؛ بەردەوامی و پابەندی: چارەسەری کیشەیی بیکاری کارێکی درێژخایەنە، کە پێویستی بە بەردەوامی و پابەندی ھەیە. ھەریۆیە پێویستە حکومەت پابەند بێت بە جێبەجێکردنی بەرنامەکان تەنھەت لە کاتی رۆوبەرۆو بوونەو ھە ئاستەنگەکانیشدا.

پنجەم؛ نوێکاری و فێربوون: پێویستە حکومەت ئامادەیی خۆی نیشان بدات بۆ وەرگرتن لە ئەزموونی خۆی و فێربوون لە ئەزموونی ولاتانی تر، و بەردەوام بێت لە نوێکردنەوە و باشتکردنی ستراتیژەکان.

لە کۆتاییدا، چارەسەری کیشەیی بیکاری لە ھەرمی کوردستان نەک ھەر پێویستیەکی ئابوورییە، بە لکو پێویستیەکی نیشتمانی و مۆویە. سەرکەوتن لەم بوارەدا دەبێتە بنەمای سەقامگیری سیاسی، ئاسایشی کۆمەلایەتی، و گەشەسەندنی بەردەوام. ئەم پەراوە نەخشەرێگایەکی پێشکەش دەکات، کە سەرکەوتنی پشت بە وێست و ئیرادە و ھەوای ھەمووان دەبەستێت.

سەرچاوه كان

- ناوهندی توێژینه‌وهی سبهی (2025). "بۆچوونی هاوڵاتیان ده‌رباره‌ی بێکاری و هۆکاره‌کانی بێکاری له هه‌ریمی کوردستان. " راپرسی.
- ده‌سته‌ی ئاماری هه‌ریمی کوردستان (2024). "راپۆرتی ساڵانه‌ی ئاماری کار و بێکاری. " هه‌ولێر: چاپخانه‌ی حکومه‌تی کوردستان.
- بانکی جیهانی (2024). "گه‌شه‌سەندنی ئابووری له هه‌ریمی کوردستان: چالاکییه‌کان و ده‌رفه‌ته‌کان. " واشنتۆن: بۆلاوکراوه‌کانی بانکی جیهانی.
- رێکخراوی کاری نیوده‌وله‌تی (2023). "ستراتیژه‌کانی چاره‌سه‌ری بێکاری له وڵاتانی په‌ره‌سه‌ندوو. " ژنیف. ILO Publications.
- وه‌زاره‌تی پلاندانانی هه‌ریمی کوردستان (2024). "ستراتیژی گه‌شه‌سەندن 2024-2028. " هه‌ولێر: چاپخانه‌ی حکومه‌تی کوردستان.
- زانکۆی سه‌لاحه‌ددین (2023). "شیکردنه‌وه‌ی بازاری کار له هه‌ریمی کوردستان. " هه‌ولێر: چاپخانه‌ی زانکۆی سه‌لاحه‌ددین.
- سندووقی دراوی نیوده‌وله‌تی (2024). "پیشبینی ئابووری بۆ هه‌ریمی کوردستان. " واشنتۆن IMF : Publications.
- ناوهندی توێژینه‌وه‌ی ستراتیژی کوردستان (2023). "کاریگه‌ری قه‌یرانی دارایی له‌سه‌ر بازاری کار. " سلیمانی. KCSR Publications.

پاشکۆ 1: رېکاره پراکتیکييه کان بۆ جيبه جيکردن

وردبيني قوناغی يه کهم

مانگی يه کهم:

- دامه زراندي ئاژانسی نيشتمانی بۆ دابينکردنی کار
- دیاریکردنی تیمی کارکردن له هه ر وه زاره تیک
- ئاماده کردنی بودجه ی تایبته ت بۆ به رنامه کان
- راگه یانندی که مپه یینی هۆشیا ری گشتی

مانگی دووهم:

- ده ستپیکردنی يه کهم پرۆزه ی ژێرخان
- دامه زراندي يه کهم ناوه ندي راهینانی پيشه یی
- ده ستپیکردنی به رنامه ی پشتگیری له کار و پرۆزه بچوو که کان
- ئاماده کردنی سیسته می چاودی

مانگی سییه م:

- هه لسه نگاندي ئاستی يه که می پيشکه وته کان
- چاکسازي به رنامه کان به یی ئه زموون
- په ره پیدانی به رنامه سه رکه وتوو ه کان
- ئاماده کردنی راپۆرتی چاره کی يه که م

نمونەى بودجە بۆ سالى يەكەم

رېژە	بودجە (مليۇن دۆلار)	بەرنامە
40%	500	پروژەكانى ژىرخان
24%	300	پشتگىرى كەرتى تايىبەت
16%	200	راھىتىن و پەروەردە
8%	100	خزمەتگوزارىيەكانى كار
4%	50	چاودىرى و ھەئسەنگاندن
4%	50	كەمپەينى ھۆشيارى
4%	50	رېكخراو و كارىگەرى
100%	1250	كۆى گشتى

پاشکۆ 2: نموونه ی چوارچۆیه ی یاسای

پیشنیازی یاسای دابینکردنی کار

بهشی یه کهم: پیناسه کان و ئامانجه کان

ماددهی 1: ئەم یاسایه ئامانجی دابینکردنی هه‌لی کاری گونجاوه بۆ هه‌موو هاوڵاتیانی هه‌ریمی کوردستان.

ماددهی 2: له‌م یاسایه‌دا:

- "هه‌لی کار" واتای هه‌ر کارێک، که داهاقی گونجاو و مافه‌کانی کارمه‌ند پیشکەش ده‌کات.
- "بێکار" واتای ئەو که‌سه‌ی که توانای کارکردنی هه‌یه به‌لام کاری نییه.
- "راهیانی پیشه‌ی" واتای فێرکردنی شاره‌زایی تایبەت بۆ کارێکی دیاریکراو.

بهشی دووهم: ئه‌ركه‌کانی حکومه‌ت

ماددهی 3: حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستان ئه‌رکی دابینکردنی ژینگه‌ی گونجاو له‌ ئەستۆ ده‌گرێت، به‌ مه‌به‌ستی:

- ره‌خساندنی هه‌لی کاری نوی
- پاراستنی مافی کارمه‌ندان
- پیشکەشکردنی راهیانی پیشه‌ی

ماددهی 4: ئه‌رك و پا‌به‌ندی هه‌موو دامه‌زراوه‌کانی حکومه‌ته، که هه‌ماهه‌نگی و هاوکاری یه‌کتر بکه‌ن له‌ جێبه‌جێکردنی ئەم یاسایه‌دا.

